

Марія Заміщак,
викладач,
Дрогобицький державний
педагогічний університет
імені Івана Франка

**ПЕДАГОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ
ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ МОРАЛЬНОЇ САМООЦІНКИ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

У статті розглядається роль педагогічної взаємодії у становленні моральної самооцінки молодших школярів. Висвітлено наслідки оптимальної та негативної педагогічної взаємодії та шляхи її корекції.

Mariia Zamishchak

**PEDAGOGIC INTERACTION
AS A FACTOR OF DEVELOPMENT OF ETHICAL SELF-ESTEEM
OF CHILDREN IN PRIMARY SCHOOL**

The article analyzes the role of pedagogic cooperation in development of ethical self-appraisal of junior school children. The consequences of optimal and negative pedagogic cooperation and ways of its correction are reflected.

Одним з головних завдань виховного процесу є формування активної, різнобічно розвиненої особистості, здатної до здійснення усвідомленої саморегуляції для оптимальної реалізації її можливостей. На думку Л. Виготського [3], особистість з'являється тоді, коли людина опановує своєю поведінкою, коли вона сама себе усвідомлює як певну єдність. Людина не завжди усвідомлює, що вона сама є основою порівняння себе і своїх можливостей з тими вимогами та завданнями, що висувуються різними ситуаціями соціальної взаємодії.

У молодшому шкільному віці продовжується процес самопізнання та вироблення ставлення до себе, формується новий рівень потреб, що дозволяють школяреві діяти, керуючись метою, моральними вимогами, почуттями. Так, О. Кононко [5] стверджує про важливість для дитини навчитися орієнтуватися в тому, що корисне для її Я, а що – шкідливе, руйнівне; протидіяти негативним впливам, допомагати собі в екстремальних ситуаціях, підтримувати почуття чистого сумління, врахувати, що кожна дитина прагне до гармонії, внутрішньої збалансованості, психологічного комфорту. Одночасно, в умовах взаємодії із зовнішнім світом, вона досить часто відчуває на собі його деструктивні впливи, зменшити які, передусім, змушена вона сама. Тому діти молодшого шкільного віку, стикаючись із суперечливими, неприємними, і навіть принизливими для їх моральної самооцінки ситуаціями, повинні вміти протистояти їх деструктивному впливу, захистити своє моральне Я. Звичайно, це не завжди під силу не тільки дітям молодшого шкільного віку, а й дорослим. Тому краще вчасно попередити несприятливі для дітей ситуації, тим самим захищати їх від приниження, образ, грубощів, нівелювання, вчасно допомагати, коли виникає загроза їхньому Я-моральному.

Розвиток моральної самооцінки визначається здатністю людини до раціонального чуттєво-конкретного морального пізнання Я-іншого та ставлення до себе та інших людей. Чим більше «кроків» власних дій може передбачити дитина і чим старанніше вона може порівняти різні їх варіанти, тим більш успішно вона буде контролювати фактичний розв'язок моральних ситуацій [8]. Звичайно, молодші школярі легше усвідомлюють вчинки та їх мотиви в інших людей, ніж свої власні. Навчаючись бачити добре у вчинках інших, дитина з часом навчиться розуміти й усвідомлювати мотив, яким вона чи хтось інший керувалися під час здійснення доброї справи. Враховувалося, що молодшому школяреві важко подолати властивий розрив між знаннями моральних норм і відповідною поведінкою.

Науково-психологічне вивчення проблеми становлення моральної самооцінки свідчить, що в звичайних умовах нерідко виникають розбіжності між правильним, вербальним відтворенням моральних знань і самооцінкою, що свідчить як про неадекватне усвідомлення моральних імперативів, так і відсутність їх особистісного сенсу.

Формування моральної самооцінки як важливої структурної складової моральної самосвідомості особистості може відбуватися тільки з одночасним розвитком інших складових моральної самосвідомості, зокрема, образом Я-моральне та актуалізації соціально-перцептивних механізмів. Так, М. Боришевський відзначає: «Особистість як система має, безумовно, багато спільного з усіма іншими системами, які теж нездатні нормально функціонувати, розвиватися внаслідок їх однобокості, несумісності складових, недооцінки одних та перебільшення ролі інших» [3, с. 29].

Розвиток моральної самооцінки особистості не слід зводити її розв'язання до засвоєння учнями понять, норм і правил поведінки в процесі навчання та спеціально організованої школою моральної освіти. Слід

враховувати, що моральна самооцінка є одним з механізмів регуляції моральної поведінки, проймаючі почуттям істини, доброти, любові та відповідальності. У цьому плані важливим є формування таких моральних якостей, як справедливість, гідність, вдячність, дисциплінованість, відповідальність, чесність, милосердя та ін.

Дослідження сучасних психологів підкреслюють значущість соціального оточення для становлення моральної самооцінки особистості. Зокрема, О. Євтіхов [4] вважає, що, незважаючи на велике значення найближчого оточення, все ж людина не може одночасно сконструювати дійсно справжній образ того, якою вона є насправді. Тому людині призначено збирати окремими частинками характеристики щодо власного Я-морального протягом усього життя. Завдяки «наявному зворотньому зв'язку від найближчого оточення, яке виконує функцію своєрідного дзеркала, людина отримує інформацію «Хто Я?» та оцінку – «Який Я?» [1, с. 187].

Проте не кожен досягає успіху в цьому, оскільки сукупність уявлень людини стосовно себе може не тільки не збігатися, але й зовсім відрізнятись від уявлень про неї у навколишніх. Така ситуація розходження між уявленнями дитини щодо самого себе та її уявленнями про те, як її сприймають оточуючі, може призводити до негативних наслідків. Л. Фестінгер називав ситуацію зіткнення двох протилежних знань «когнітивним дисонансом», що спричиняє важкі емоційно-почуттєві переживання і призводить до погіршення особистісних стосунків. Отже, важливим завданням кожної особистості є знаходження певного балансу, зближення усього комплексу уявлень щодо різних аспектів власного Я [6].

Не дивлячись на теоретичне визначення значущості і пріоритетності розвивальної педагогічної взаємодії у системі «педагог – вихованці», що мала б ґрунтуватися на діалозі з дитиною, в практиці системи освіти спостерігається педагогічна беспорядність, авторитарність, маніпулювання дітьми з боку вчителів. І це, незважаючи, що багато педагогів у загальному знайомі з різними філософськими і психологічними теоріями, дослідницькими розробками і навчальними програмами демократичної, гуманістичної, альтруїстичної, ненасильницької взаємодії з дітьми. Вони також погоджуються з необхідністю суб'єктивного, розвивального, поважачого, а не травмуючого і блокуючого активності дитини педагогічного спілкування, але практично їх не реалізують. Педагоги не здійснюють повноцінної взаємодії з дітьми, що відповідає їх моральній самооцінці і часто застосовують способи, що гальмують суб'єкту та самосуб'єкту активність. Їх спілкування є часто емоційно нейтральним, холодним або, навіть, негативним, що є вкрай деструктивним чинником у становленні моральної самооцінки.

У зв'язку з цим, педагог повинен адекватно уявляти та вміти аналізувати зміст предмета моральної самооцінки, виявляти системний зв'язок її складових і розробити методику засвоєння їх учнями. Особливо важливо спонукати молодших школярів до вербалізації змісту та особистісних смислів моральних ідеалів, норм, вимог, що є мотиваційною основою самооцінювальних дій та важливою умовою адекватної реалізації моральних знань в поведінці, у найрізноманітніших ситуаціях. Якщо практичний досвід наставника недостатній, то відповідні моральні поняття учні засвоюють неглибоко, поверхнево, не вловлюючи їх головної суті, а відтак, вони втрачають особистісний сенс.

Сучасна практика виховання у початковій школі показує, що педагоги рідко аналізують з учнями ідеї, задуми, ідеали, норми, принципи, цілі, конкретні приклади моральної поведінки, моральних ставлень. Межі прояву і розгортання моральної особистісної активності школярів надзвичайно звужені, що призводить до деформації у розвитку моральної самооцінки. Організація адекватного морального самооцінювання учня, підтримування його соціального статусу і моральної, особистісної гідності виявляється складною виховною метою і вимагає попередньої психологічної та методичної підготовки вчителя. Адже для педагога непростою є виховна ситуація, в якій треба діагностувати моральність молодшого школяра. У зв'язку з цим, Д. Райнсома зауважує: «добрі» вчителі відрізняються від «поганих» за такими характеристиками: приязне ставлення до учнів, орієнтація на дітей у навчанні, високе вербальне розуміння, емоційна стабільність, інтерес до контактів і відкритість у спілкуванні, сердечність і доброзичливість, відповідальність і діловитість» [7].

Водночас потрібно зважити, що становлення моральної самооцінки особистості ґрунтується не тільки від прийняття вчителем дитини, а й від прийняття дитиною вчителя. Якщо учень не сприймає вчителя, це сигнал до того, що їх дії не мають узгодження, педагог не здатен впливати на моральний розвиток учня. Сприймаючи та спілкуючись з учнем, як з партнером, гідним поваги, потрібно визнавати за ним право на власну позицію, що формує в дитини такі якості моральної особистості, як самоповагу, неповторність, індивідуальність, унікальність.

Спрямованість особистості педагога у особистісних стосунках з молодшим школярем повинно розгортатися в межах емпатійного розуміння дитини. Сутність його полягає у здатності педагога сприймати особистість учня як таку, що знаходиться у процесі постійно морального зростання. Саме педагог повинен зуміти зрозуміти, передбачити, упізнати у учневі особистість, якою він повинен стати. З таким емпатійним розумінням, педагог утврджує молодшого школяра в самому собі, а потім у ньому самому з його потенційними можливостями. Лише таке розуміння утврджує молодшого школяра як моральну особистість,

яка здатна до творчого розвитку власного внутрішнього світу та морально оцінювати себе. Глибоке співпереживання внутрішнього світу школяра, адекватне відображення його особистісних якостей, мотивів поведінки залежить ще і від такого утворення, як емпатійна проникливість. Дана психологічна здатність дає змогу вчителю через узагальнення, швидко актуалізацію досвіду осягнути сутність моральних вчинків молодших школярів.

Як показує наш аналіз освітньої практики, досить часто педагоги, виконуючи свою посередницьку роль в передачі моральних цінностей, настанов, норм, ідеалів необ'єктивно оцінюють моральність дитини, займають щодо неї визначену позицію – ведучого, організатора, вихователя, ставляться до дитини як до об'єкта впливу, а не як до суб'єкта власної моральної свідомості та моральної поведінки. Орієнтація лише на адаптивну активність дитини в сфері моралі неминуче призводить до виникнення психологічної симптоматики – прагнення захиститися, не брати на себе відповідальність, не проявляти надситуативну активність в моральних ситуаціях. Це в кінцевому підсумку негативно впливає на розвиток моральної самооцінки молодшого школяра.

І, навпаки, забезпечення активності молодшого школяра в моральних ситуаціях (як вербально, візуально представлених чи реальних) полягає у наданні свободи вибору, самостійності, творчості в моральному оцінюванні та самооцінюванні. У цьому контексті головна мета і професійне завдання педагога повинні бути переосмислені через функцію організатора (спочатку в ролі керівника, наставника, а згодом, в ролі поради, товариша) моральної поведінки та стосунків.

У молодшого школяра є суб'єктивна потреба бути кращим, на основі чого виникає спонукання до морального оцінювання себе, щоб значущі дорослі оцінили: «Який ти гарний (а), чи вихований (а)». Задоволення потреби у похвалі переростає у потребу морально діяти за принципом: «Роби, твори добро і до тебе воно вернеться», «Поступай так з іншими, якби ти хотів, щоб з тобою поступали». Для цього мають бути об'єктивні підстави – школяр має діяти морально. Кожен вчинок має оцінюватися не тільки справедливо, але й оптимістично, як дорослим, так і молодшим школярем, і тоді дитина буде прагнути до постійного самоконтролю та морального самооцінювання. Потреба у самооцінці виникає з «...моральної потреби проаналізувати свої гідності та недоліки, прагнення зрозуміти, що у власних вчинках і цілях є правильним та неправильним, чого слід уникати, а до чого прагнути» [9]. На основі моральної самооцінки в особистості виникає самоставлення до себе як суб'єкта моральної поведінки.

Формування адекватної моральної самооцінки пов'язане з почуттям самоповаги. Правильне сприйняття дитиною себе забезпечує її впевненість у будь-якій діяльності та відкрите, дружнелюбне ставлення до оточуючих, прагнення до нового, до пізнання, до активності. Якраз відсутність морального оцінювання (нереагування на моральні аспекти поведінки) з боку дорослих на етапі молодшого шкільного віку (та й будь-якому іншому віці) призводить до розвитку невпевненості в собі та усвідомлення власної незначущості. Невизначена зовнішня моральна оцінка призводить до формування нестійкої моральної самооцінки. Не сприяє становленню адекватної та неадекватної моральної самооцінки такі дії дорослих, як сарказм, докір, нехтування.

Отже, формування моральної самооцінки молодших школярів ми розглядаємо як важливе завдання їх морального виховання, що вимагає визначення найоптимальніших шляхів і методів її формування, врахування критеріїв, рівнів, принципів сформованості моральної самооцінки. Розвиток моральної самооцінки невіддільний від процесу засвоєння моральних норм, які трансформуються у відповідні моральні ставлення, втілюються у поведінці, вчинках, проявляються у моральних судженнях молодших школярів, морально-ціннісних ставленнях до довкілля, яке опосередковує їх ставлення до самих себе. Молодший школяр не тільки як об'єкт впливу на нього дорослих, а й учасник діалогічної взаємодії, він активно набуває власного досвіду і все більше включається у процес взаємодії з оточенням, поступово стаючи учасником, творцем, організатором спілкування та діяльності, в якій формуються провідні для морально-духовного розвитку якості особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М. : Прогресс, 1986. – 420 с.
2. Боришевський М. Духовність особистості : соціально-психологічна сутність, детермінанти становлення та розвитку / М. Боришевський // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Максименка. – К., 2007. – Т. IX, Част. 5. – С. 25 – 32.
3. Выготский Л. Педагогическая психология. / Л. Выготский. – М. : Педагогика, 1991. – 480 с.
4. Евтихов О. Практика психологического тренинга / О. Евтихов. – СПб., 2005. – 254 с.
5. Кононко О. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід) / О. Кононко. – К. : Стило, 2002. – 336 – С. 6.
6. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – СПб., 2002. – 752 с.
7. Райгородский Д. Психология личности : [хрестоматия] / Д. Райгородский. – Самара : Изд. дом «Бахрах-М», 1999. – Т. 1. – 448 с.